

Поль РІКЕР

АКТ СУДЖЕННЯ*

Момент завершення обміну аргументами є, власне, тією точкою, від якої мені хотілося б почати розгляд запропонованої теми: адже саме наприкінці обговорення й відбувається акт судження. Таку феноменологію цього акту пропоную взяти за предмет дискусії.

Я розрізнятиму «ближчу» мету, яка пояснює судження як певний підсумок, що має покласти край невизначеності; їй протиставлено «далекосяжну» і, безумовно, ширшу мету, суть котрої полягає у впливі судження на встановлення суспільного спокою. Розгляд обидвох і запропоновано нижче.

Отже, почнемо з того, що *судити* або ж висловлювати судження – означає підводити певний підсумок; ця перша мета нехтує актом судження як юридичним чинником, тобто заперечує його здатність виступати в ролі судді, залишаючи в межах нетехнічного, неюридичного розуміння, про складові та критерії котрого я зараз коротко нагадаю.

У повсякденному сенсі термін *судити* охоплює спектр основних значень, які я пропоную класифікувати відповідно до того, що я волів би назвати порядком зростаючої напруги. Передусім, у «слабкому» сенсі – *судити* – означає висловлювати думку; ця думка висловлюється із приводу чогось. У другому, «сильнішому» сенсі *судити* – означає оцінювати; таким чином, додається ієрархічний елемент, який виражає преференцію, поцінування, апробацію. Третій ступінь посилення значення відображає зустріч між суб'єктивним і об'єктивним полюсами судження; об'єктивний полюс: хтось вважає певне висловлювання істинним, добрим, справедливим, законним; суб'єктивний полюс: він погоджується з ним. Насамкінець, на глибшому рівні, висвітленому Декартом у *Четвертій Медитації*, судження виступає як наслідок поєднання розуміння й волі: при цьому розуміння визначає, що є істинним, а що – хибним, а воля – приймає рішення. Таким чином, ми підійшли до «найсильнішого» значення слова *судити*: не лише мати думку, вважати щось істинним, але й, у кінцевому підсумку, обирати позицію. Саме це повсякденне значення ми візьмемо за основу, щоб дійти до власне юридичного сенсу акту судження.

* Надрукований текст є розділом книги Paul Ricoeur. *Le Juste*. – Editions Esprit, Paris, 1995.

У сенсі юридичному судження втручається в соціальне життя на рівні обміну дискурсами, зарахованого Юргеном Габермасом до комунікативної активності – центрального феномена тієї соціальної практики, що конститує судовий процес. Саме в рамках процесу акт судження виявляє всі свої відомі значення: мати думку, оцінювати, вважати істинним чи справедливим і, зрештою, приймати рішення.

Питання, отже, полягає в тому, за яких умов акт судження в його юридичній формі може вважатися обґрунтованим чи компетентним. У своїй статті «Справедливе поміж законним і добрим» я розглянув чотири умови: 1) існування писаних законів; 2) наявність інституційних рамок: трибунал, суди тощо; 3) втручання кваліфікованих, компетентних, незалежних осіб, на яких покладена відповідальність за прийняття судового рішення; 4) врешті, заданий вищезгаданим процесом характер дії, завершенням чого стає виголошення рішення.

Звісно, після виголошення рішення завжди є можливість продовжити обговорення з тієї причини, що кожне із суджень припускає певне «але»; у будь-якому випадку для судження, в юридичному розумінні, властиве переривання гри і контргри аргументів, крапка ставиться навіть після проміжної обставини, принаймні до того часу, поки шляхи до перегляду залишаються відкритими; але, зрештою, настає момент остаточної зупинки в обговоренні, яка санкціонує застосування суспільної сили.

Перш ніж пояснити, чому нас не може задовольнити подібне визначення акту судження, цілковито обмеженого умовами процесу, важливо підкреслити соціальну необхідність, пов'язану з тією метою, яку ми назвали «ближчою» і котра полягає у припиненні стану невизначеності. У жорстких рамках процесу акт судження виступає як кінцева фаза своєрідної драми з багатьма персонажами: сторони або їхні представники, громадський засідатель, суддя, рада присяжних і т.д. Крім того, цей кінцевий акт стає закриттям конкретного процесу; це дуже нагадує розгортання шахової партії: правила гри відомі, але невідомо, як завершиться певна партія; у сфері права процес можна порівняти з тим, що являє собою конкретна партія в шахи стосовно правил гри: в обидвох випадках необхідно йти до кінця, щоб дізнатися, чим усе завершиться. Саме в такий спосіб припинення обговорення покладе край його віртуальній невизначеності. Всупереч певним обмеженням, про які йтиметься далі, акт судження, припиняючи хід процесу, виступає виразником сили права, більше того, він проголошує право в конкретній ситуації.

Одначе акт судження виражає силу права через подвійну причетність до закону. І справді, з одного боку, застосування закону до окремого випадку видається доволі простим; Кант називав це «детермінуючим» судженням. Втім, акт судження виявляється також в інтерпретації закону, позаяк жоден випадок не є простою екземпліфікацією правила; дотримуючись кантівської термінології, можна сказати, що акт судження є похідним від «рефлексивного» судження, суть якого полягає в пошуку правила для нового випадку. Із цього погляду, припинення судочинства не означає закінчення процесу; внаслідок обговорення прецеденту відкривається перспектива для наступного розвитку юриспруденції загалом. Аспект призупинення акту судження в момент завершення процесу обговорення, таким чином, не вичерпує сенсу цього акту.

Перед тим як продовжити тему, хочу зазначити, що розглянуте у вузьких рамках процесу здійснення акту судження органічно входить у загальне функціонування суспільства, потрактовуване за Роулзом як широка система розподілу «часток». Справді, саме під егідою ідеї справедливого розподілу уявлення про акт судження є досить виразним. Тобто, скажімо окреме суспільство, встановлює певну схему розподілу «часток», з-поміж яких аж ніяк не всі мають грошове вираження, властиве для товарно-грошової системи. Розподіл різноманітних благ здійснюється як товарним, так і нетоварним чином.

Отже, акт судження, у ширшому розумінні, полягає в перерозподілі сфер активності та перерозмежуванні вимог кожної зі сторін і, зрештою, в корегуванні несправедливих дистрибуцій у випадку, коли активність однієї сторони зазіхає на сферу дії інших сторін. Із цього погляду акт судження полягає, власне, у відокремленні: це влучно відображає німецьке поняття *Urteil* (де *Teil* – означає частку); йдеться про те, щоб визначити «частку», належну одному, і «частку», належну іншому. Акт судження, відтак, є тим, що роз-поділяє, від-окремлює. Дані міркування не є чимось надзвичайним, згадаймо хоча б давньоримську дефініцію: *suum cuique tribuere* – *кожному своє*, – котра імпліцитно орієнтувала в напрямку пропонованого тут аналізу. Філософія права Канта також спирається на розрізнення між «моїм» і «твоїм», на акт, який проводить лінію між одним та іншим.

Ці останні роздуми щодо визначення акту в сенсі відокремлення уможливають подальший їх розгляд, якого ми торкнулися на самому початку цієї теми. Чому не можна зупинитися на тому, що ми назвали «ближчою метою» акту судження, тобто покласти край невизначеності? Тому що сам процес є лише кодифікованою формою значно

ширшого феномена – конфлікту. Тож буде цілком доречно перенести процес із усіма його точними процедурами на другий план значнішого соціального феномена у функціонуванні громадянського суспільства, який є визначальним для розвитку суспільної дискусії.

Слід керуватися саме цим: за лаштунками процесу необхідно бачити існування конфлікту, незгоди, суперечки, змагання; а за конфліктом – реальне насильство. Місце судочинства визначається на перетині того, що складає частку сукупності альтернатив, які суспільство протиставляє насильству і які є визначальними для Правової Держави. У книзі «Навколо політики» я віддав належне Еріху Вайлю, котрий подає у вступі до своєї ґрунтовної праці *«Логіка філософії»* розлоге міркування про зв'язок між дискурсом і насильством. Певною мірою всі операції, про які ми згадували, починаючи від обговорення й завершуючи прийняттям рішення та припиненням процесу, маніфестували вибір на користь дискурсу всупереч насильству.

Ми зможемо сповна оцінити значення подібного вибору лише тоді, коли усвідомимо розмах феномена насильства. Було б хибним потрактовувати насильство тільки як агресію, навіть якщо не зводити останню до фізичного насильства – ударів, покарань, смерті, позбавлення волі, майна тощо; слід також враховувати найістотнішу із форм насильства, тобто помсту, чи, інакше кажучи, намагання індивіда самоправно чинити справедливий суд. За своєю природою справедливість протилежна не лише насильству в прямому значенні цього слова, як, приміром, непряме насильство, а й усім тим субтильним формам насильства, про які вже йшлося, а також і симуляції справедливості, якою є помста, акт самостійного судочинства. З огляду на це, фундаментальний акт, на підставі якого можна стверджувати, що справедливе судочинство зумовлюється характером суспільства, є фактом, за допомогою якого суспільство відбирає в індивідів право і владу самовільно чинити суд, – себто акт, завдяки якому суспільна сила привласнює владу виголошувати і застосовувати право; однак саме внаслідок такого привласнення найцивілізованіші прояви судочинства, зокрема у сфері кримінального права, ще зберігають видимі ознаки первісного насильства, яким є помста. Із різних поглядів, покарання, особливо, якщо в ньому є дещо від давньої ідеї спокутування, залишається хоч і ослабленою, очищеною, цивілізованою, але все-таки формою помсти. Цей постійний зв'язок насильства із помстою призводить до того, що ми можемо підійти до сенсу справедливості тільки через форму протесту проти несправед-

ливості. Вигук: «Це несправедливо!» – є вираженням далекогляднішої інтуїції щодо істинної природи суспільства і тієї ролі, яку відіграє насильство, порівняно з будь-яким раціональним дискурсом із приводу справедливості.

На цьому етапі нашого розмірковування постає питання про граничну мету акту судження. Якщо повернутися до аналізу акту судження, починаючи від тієї значної події, коли Держава перебрала від індивідів пряму помсту судочинства і, передусім, суду-помсти, виявиться, що горизонтом акту судження є, зрештою, дещо більше, ніж безпека, а саме – *соціальний мир*. Тож, яким же чином «гранична» мета відображається на початковому визначенні акту судження через його «ближчу мету», тобто намагання покласти край непевності шляхом загострення конфлікту? Окреслити конфлікт, як було сказано, – означає розділити, провести розмежувальну лінію між «твоїм» і «моїм». Мета соціального миру виявляє ту найглибшу основу, котра стосується взаємовизнання; тут не йдеться ні про примирення, ні про любов чи прощення, які не є юридичними величинами, – а йдеться радше про *визнання*. Але в якому сенсі? Гадаю, що акт судження досягає своєї межі тоді, коли той, хто має, як кажуть, виграти процес, почуває себе у змозі сказати: мій супротивник, – той, хто програв, – залишається, як і я, суб'єктом права; його справа заслуговує на те, аби її вислухали, і він має посутні аргументи, які будуть почуті. Але визнання стане повним лише тоді, коли той, хто програв, хто помилився, кого засудили, зможе повторити сказане, коли в нього буде можливість задекларувати, що вирок, який визнав його винним, був актом не насильства, а визнання.

До якого ж погляду на суспільство підводять нас ці міркування? Як на мене, вони сягають значно далі, ніж концепція розподілу «часток», у межах якої завжди йдеться про розподіл із метою визначення, що є «часткою» одного і що є «часткою» іншого. Цей погляд на суспільство можна було б дефініювати як *схему кооперації*; зрештою, на такий вираз ми натрапляємо вже з перших рядків *Теорії справедливості* Джона Роулза, – праці, в якій, однак, превалює аналіз суспільства як системи розподілу. Є сенс задатися питанням: що саме робить суспільство чимось більшим, ніж система розподілу? Чи краще так: що робить розподіл органом кооперації? Тут слід враховувати радше субстанційну складову, ніж суто судову процедуру, тобто, щось на зразок суспільного блага, яке полягає у спільних цінностях; тут ми зустрінемося із комунітерним виміром, що підпорядковується суто процедурному виміру суспільної структури. Звісно, можна було б

відшукати в самій метафорі розподілу ті два аспекти, які я намагаюся тут скоординувати; в розподілі існує «частка», тобто те, що нас розділяє: моя «частка» не є вашою; але розподіл є також тим, що примушує нас вдаватися до розподіляння, тобто, в «сильнішому» значенні цього слова: брати участь...

Гадаю, що акт судження має своїм горизонтом хистку рівновагу між складовими розподілу: те, що відділяє мою «частку» від вашої, й, з іншого боку, те, що зумовлює участь кожного з нас у суспільстві.

Такою є чітка дистанція між параметрами, які опиняються занадто близько один від одного у конфлікті й надто далеко – в їхньому невігластві, ненависті й зневазі, що досить влучно резюмує, на мою думку, обидва аспекти акту судження: з одного боку – визначати, покладати край непевності, розборонювати сторони в конфлікті; з іншого боку – змушувати кожного визнавати «частку», яку інший отримує в тому ж суспільстві, що й він, внаслідок чого той, хто виграє, і той, хто програє процес, мали б отримати, за загальним визнанням, свої справедливі «частки» в тій схемі кооперації, якою є суспільство.

Із французької переклала Олена СИРЦОВА